

מילת המצרים בשנות הרעב

הרב יחזקאל סופר

ספר בראשית פרק מא

(נה) וַתִּרְעֵב כָּל אֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּצְעַק הָעָם אֶל פַּרְעֹה לֵאמֹר פַּרְעֹה לְכָל מִצְרַיִם לְכוּ אֶל יוֹסֵף אֲשֶׁר יֹאמַר לָכֶם תַּעֲשׂוּ: (נו) וַהֲרַעֵב הָיָה עַל כָּל פְּנֵי הָאָרֶץ וַיִּפְתָּח יוֹסֵף אֶת כָּל אֲשֶׁר בָּהֶם וַיִּשְׁפֹּר לַמִּצְרַיִם וַיַּחֲזֹק הָרָעֵב בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם:

רש"י על בראשית פרק מא פסוק נה
(נה) ותרעב כל ארץ מצרים – (ב"ר) שהרקיבה תבואתם שאלרו חוץ משל יוסף: אֶשֶׁר יֹאמַר לָכֶם תַּעֲשׂוּ – לפי שהי' יוסף אומר להם שימולו וכשאלו אלל פרעה ואומרים כך הוא אומר לנו א"ל למה לא נברתם בר והלא הכריז לכם ששני הרעב באים אמרו לו אספנו הרבה והרקיבה אמר להם א"כ כל אֶשֶׁר יֹאמַר לָכֶם תַּעֲשׂוּ הרי גזר על התבואה והרקיבה מה אם יגזור עלינו ונמות:

והדברים תמוהים [כפי שהקשה רבנו זי"ע]:

1. וכי מנין לו לרש"י מפשוטן של התיבות "אשר יאמר לכם תעשו" בפשט"מ שיוסף דרש מהמצרים לימול? אולי דרש מהם כאברהם לברך על המזון?
2. שמא היתה כוונת פרעה בפשוטו, שכמה שיאמר להם לשלם בכסף או באופן אחר על התבואה שבמאגריו, יעשו כדבריו בלית ברירה?
3. ובפרט שפירוש כזה מעורר מיד את השאלה [שנידונה במפרשי המקרא]: איזה ענין היה ליוסף שימולו המצרים? וכי רצה לגיירם? [ורש"י כלל לא מתייחס להסברת תועלת הדרישה המוזרה הזו]

ומבאר רבנו בשיחה נ"ל את הרקע בפשוטו של מקרא שהכריח את רש"י לחפש אגדה המיישבת את המקרא, כי כשבן חמש למקרא קורא הפסוק, מיד צצה בעיניו השאלה הכי פשוטה:

- א. לאחר שבע שנות שלטונו של יוסף כמשנה למלך ובמיוחד כשר הכלכלה, שתכנן את כל אגירת התבואה למען שנות הרעב, מה לעם לבא להתלונן אצל פרעה? והרי לא הוזכר במקרא שום רמז שיוסף סירב לפתוח לעם את האוצרות שאגר! ולמה לפרעה להוסיף: "אשר יאמר לכם תעשו"?
- ב. אין זאת אלא שדרש מהם למול עצמם כתנאי לקבל תבואה מיוסף ועל זה התקוממו והתלוננו בפני פרעה וכו'.

¹ ראה לקו"ש ח"י שיחה ב' לפ' מקץ.

ובאשר לתועלת שבדרישה זו, מבאר הרבי:

שהמניע של יוסף לדרישה כזו, היה מדין הציווי לאברהם שעליו למול גם את כל ילדי ביתו ומקנת כספו² [חיוב מילת עבדיו] – א"כ כשליט על כל ארץ מצרים ה"ה כ'עבדיו' שמוטל על יוסף חיוב להשתדל על כל פנים שיהיו נימולים.

ובאמת מחדש רבנו שדרישה זו מתחילתה, לא הייתה קשורה כתנאי לקבלת התבואה מיוסף, אלא [כדיוק ל' רש"י]: "שהיה יוסף אומר להם שימולו", תמיד מאז ומקדם, אלא שבהגיע הרעב, עתה כשהיתה בידו הזדמנות להציב להם תנאי לקבלת התבואה, כדי לכופם למול, היתה זו חובתו של יוסף!

התמיהות שעדיין נותרו:

1. היעלה על הדעת שתושבי עם שלם שטופי-זימה הסכימו לפגום בתאוותם הכי עמוקה, רק בגלל גחמות-דתיות³ שהמושל החדש הזר, ייכפה עליהם? הלא ודאי ימרדו וישדדו את אוצרות התבואה?..
2. אם נניח שאמנם נערך בפועל מבצע מילה למיליוני תושבי מצרים, מדוע אין שום איזכור מפורש בתורה על כך? בניגוד למה שאירע בשכם שם מלו רק תושבי עיר אחת, כמה האריכה התורה באותו מעשה – ואילו כאן שתיקה כה מהדהדת...
3. גם להלן במיפגש יוסף ואחיו, משמע [שלא רק שלא הגיעה השמועה על כך לארץ כנען, אלא שגם] האחים שירדו לשם פעמיים לא ידעו מאומה על מבצע מילה בכל תושבי מצרים, כדמוכח מהפסוקים להלן:

ספר בראשית פרק מה

(ד) וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל אָחָיו גִּשׁוּ נָא אֵלַי וַיִּגָּשׁוּ וַיֹּאמֶר אֲנִי יוֹסֵף אֲחִיכֶם אֲשֶׁר מָכַרְתֶּם אֹתִי מִצְרָיִם:

רש"י על בראשית פרק מה פסוק ד

(ד) גִּשׁוּ נָא אֵלַי – ראה אותם נסוגים לאחור אמר עכשיו אחי נכלמים קרא להם בלשון רכה ותחנונים והראה להם שהוא מהול (ב"ר):

² דבר שכבר למד בן חמש למקרא בפרשת לך-לך.

³ ואינו דומה למילת אנשי שכם, שבזה ירויחו במגמות הזימה שלהם הזכות לקחת מבנות יעקב ככל העולה על רוחם, גם בני יעקב לא כפו זאת עליהם, שהרי אם לא ירצו 'ולקחנו אחותנו והלכנו' ותו לא!

ולכאורה מה ראייה היא זו? הרי רש"י עצמו פ"י לעיל [מא, נה.]. שיוסף אמר לכל המצרים שרצו לקבל לחם, שימולו בלית ברירה, א"כ אין זה סימן המברר שהוא אמנם אחיהם! שמא גם הוא נימול ככל עמו⁴..

חזקוני על בראשית פרק מה פסוק ד

(ד) גשו נא אלי - ... פרש"י הראה להם שהוא מהול ... ואעפ"י שהמצריים נימולים היו כמו שפרש"י אשר יעשה לכם תעשו, היינו מחמת דוחק רעב, אבל הוא עשיר אם כן לא מל אם לא היה יהודי. ד"א השבטים לא היו יודעים במצרים שהם נימולים ולכך היה להם להכיר ביוסף במילתו.

ודבריו תמוהים:

א. הרי הרעב פגע לא רק בעניים אלא גם בעשירים⁵ [כדבר פרעה אל 'כל מצרים' כמ"ש "ותרעב כל ארץ מצרים"] ב. היתכן שעם שלם מלו עצמם בעל כרחם, והשמועה לא הגיע לעמי הסביבה?!

4. וגם אם אמנם ידעו האחים שמושל מצרים דרש מכל המצרים להיות נימולים, כמנהג העברים, כיצד א"כ לא הבינו מיד ש'מושל' זה אינו אלא יוסף אחיהם?!

5. מלבד כל זאת, קשה לקבל בדרך הפשט, שיוסף חייב היה למולם מדין 'עבדיו', האמנם אזרחים הכפופים למלכם, דינם כ'עבדים מקנת כספו'⁶?! תדע, שהרי למרות שאמר להם למול [ולדעת רבנו, מאז ומקדם] בכל זאת לא נענו לדרישתו ואף באו להתלונן עליו אצל פרעה, וכי כך דרכם של 'עבדים מקנת כספו'⁷?!

ועוד, אם אמנם דין 'עבדים' להם, מניין היה להם כסף ומקנה לתת ליוסף, הלא 'כל מה שקנה עבד קנה רבו'? ורק לאחר ששילמו לו במיטב כספם ומקניהם, הגיעו מים עד נפש ואמרו:

ספר בראשית פרק מז

(יח) וַתֵּתֶם הַשֶּׁנָּה הַהוּא וַיָּבֹאוּ אֵלָיו בַּשָּׁנָה הַשֵּׁנִית וַיֹּאמְרוּ לוֹ לֹא נִכְחַד מֵאֲדֹנֵי כִּי אִם תֵּם הַכֶּסֶף וּמִקְנֵה הַבְּהֵמָה אֵל אֲדֹנֵי לֹא נִשְׁאַר לִפְנֵי אֲדֹנֵי בְּלֹתֵי אִם גּוֹיֵתֵנוּ וְאֲדָמֵתֵנוּ:

⁴ ואין לתרץ שהמון העם נאלץ למול כדי לזכות לקצבת לחמו, אבל המשנה למלך אינו זקוק 'לשלם מחיר' עבור פרנסתו הוא - כי יש לומר, שמה שאומר למצרים לעשות - גם הוא עושה...

⁵ מה ת"ל על כל פני הארץ אמר רבי שמואל בר נחמן בא ללמדך שלא התחיל הרעב אלא בעשירים שאין 'פני הארץ' אלא עשירים ... [מדרש תנחומא מקץ פרק ז]

⁶ וראה גם בשיחת רבנו שם ע' 139 בהערה 23 שגם ע"ד ההלכה לדעת כמה ראשונים דין אנשי המדינה שגופם קנוי למלך, אבל אין זה פשט"מ ממש, כדלקמן. ורבנו נקט כדעת המדרש שסובר ש'כפאן' למול' אבל ברש"י לא הזכיר כלל שמלו, רק ש'יוסף היה אומר להם למול' ודו"ק.

⁷ האם גם יוסף יכול היה לסרב לפקודת פוטיפר אדונו ואולי להגיש תלונה לפרעה על התעללות אדונו בו?!

(יט) לָמָּה נָמוּת לְעֵינֶיךָ גַּם אֲנַחְנוּ גַּם אֲדַמְתָּנוּ קִנְיָ אֶתְנוּ וְאֶת אֲדַמְתָּנוּ בְּלֶחֶם וְנִהְיָה אֲנַחְנוּ וְאֲדַמְתָּנוּ עֲבָדִים לְפָרְעָה וְתֵן זֶרַע וְנִחְיָה וְלֹא נָמוּת וְהָאֲדָמָה לֹא תִשָּׁם: (כ) וַיִּקֶן יוֹסֵף אֶת כָּל אֲדָמַת מִצְרַיִם לְפָרְעָה כִּי מָכְרוּ מִצְרַיִם אִישׁ שָׂדֵהוּ כִּי חָזַק עֲלֵהֶם הָרָעָב וַתְּהִי הָאָרֶץ לְפָרְעָה:

משמע שעד אז, לכאורה, לא היו בגדר 'עבדים' בבחינת 'קנין כספו', וגם כשקנאם, היה זה 'לפרעה' [שהוא האדון שלהם] הרי שעל יוסף לא היה חיוב למולם!

אי לכך, ננסה להציע דרך נוספת שתפתור את השאלות הללו:

על מה היתה צעקת העם אל פרעה?

למקרא תיאור השפעת הרעב, מתעוררת לכאורה סתירה בפסוק מיניה וביה:

ספר בראשית פרק מא

(נד) וַתִּחְלִינָה שְׁבַע שְׁנֵי הָרָעָב לָבוֹא בְּאֶשֶׁר אָמַר יוֹסֵף וַיְהִי רָעָב בְּכָל הָאֲרָצוֹת וּבְכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם הָיָה לֶחֶם: (נה) וַתִּרְעַב כָּל אֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּצְעַק הָעָם אֶל פְּרֹעֶה לֵאמֹר וַיֹּאמֶר פְּרֹעֶה לְכָל מִצְרַיִם לָבוֹ אֶל יוֹסֵף אֲשֶׁר יֹאמַר לָכֶם תַּעֲשׂוּ:

א. אם "בכל ארץ מצרים היה לחם" – כיצד יתכן ש"ותרעב כל ארץ מצרים"? ועל מה צעקו העם?

... (נו) וַהֲרָעַב הָיָה עַל כָּל פְּנֵי הָאָרֶץ וַיִּפְתַּח יוֹסֵף אֶת כָּל אֲשֶׁר בָּהֶם וַיִּשְׁפֹּר לְמִצְרַיִם וַיַּחֲזֶק הָרָעָב בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם

רש"י על בראשית פרק מא פסוק נו

(נו) על כל פני הארץ – מי הם פני הארץ **אלו העשירים** (ב"ר): את כל אשר בהם – כתרומתו די **בהון** עיבורא:

ב. מדוע מוציא רש"י הפסוק מידי פשוטו [שמשמעו שכולם רעבו]? מה המיוחד ב'עשירים'? הלא אדרבה! המה ודאי יש להם יותר תבואה מהמון העם עובדי האדמה...

ג. גם צ"ל מה מוסיף פירוש התרגום להבנת התיבות "את כל אשר בהם"?

על בן הקדים רש"י בד"ה הקודם ותרעב:

(נה) ותרעב כל ארץ מצרים – (ב"ר) שהקריבה תבואתם שאלו חוץ משל יוסף:

מאבק ה'עשירים' על עצמאותם הכלכלית

הבה נתאר מה התרחש בכלכלת מצרים מעת התחלת שנות הרעב [לאחר שבשנות השבע אגר יוסף אוצרות תבואה עמוסים עד אין ספור]:

ספר בראשית פרק מא

(לד) יַעֲשֶׂה פַּרְעֹה וַיִּפְקֹד פְּקָדִים עַל הָאָרֶץ וְחָמֵשׁ אֶת אֶרֶץ מִצְרַיִם בְּשִׁבְעֵי שָׁנִי הַשְּׁבַע: (לה) וַיִּקְבְּצוּ אֶת כָּל אֹכֵל הַשָּׁנִים הַטּוֹבוֹת הַבָּאת הָאֵלֶּה וַיַּצְבְּרוּ בְּרֵת הַחֹת יַד פַּרְעֹה אֹכֵל בְּעָרִים וְשָׂמְרוּ: (לו) וְהָיָה הָאֹכֵל לְפָקְדוֹן לָאָרֶץ לְשִׁבְעֵי שָׁנֵי הָרָעָב אֲשֶׁר תִּהְיֶינָה בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וְלֹא תִכְרֶת הָאָרֶץ בְּרָעָב:

רש"י על בראשית פרק מא פסוק לד

(לד) וחמץ – כתרגומו ויזרזון וכן וחמוסים:

לשם מה הוצרך לזרזם? ובאמת כל פרשני המקרא פירשוהו: מל' 'חמישית'⁸ שהיה מעין מס שכל החקלאים חייבים להפריש 'חמישית' מתבואת שנות השובע [שהוא יותר משיעור 'מעשר', המס הרגיל למלך] לשם 'אגירה', לכן צריך לזרזם שיפרישו 'חומש' מתבואתם.

לאור זאת, לא הוצרך המון העם לאגור תבואה לעצמו, שהרי לתצרוכתם בשנות-השובע היה להם די והותר, וכבטחון כלכלי עתידי לשנות הרעב הממשמשות ובאות, הרי הקצו 'חמישית' שנצברה במחסני אוצר המדינה...

... (מח) וַיִּקְבֹּץ אֶת כָּל אֹכֵל שְׁבַע שָׁנִים אֲשֶׁר הָיוּ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּתֵּן אֹכֵל בְּעָרִים אֹכֵל שָׂדֵה הָעִיר אֲשֶׁר סְבִיבֹתֶיהָ נָתַן בְּתוֹכָהּ: (מט) וַיַּצְבֵּר יוֹסֵף בָּר כָּחֹל הַיָּם הֶרְבֵּה מְאֹד עַד כִּי חָדַל לִסְפֹּר כִּי אֵין מִסְפָּר:

אלא ש'פני הארץ' ['אלו העשירים'] שהיו להם ריבוי שדות תבואה [מעבר לגינה הפרטית הקטנה של העניים], גם לאחר שהפרישו את ה'חומש' שלהם, עדיין נותר להם ריבוי עצום של 'תבואה', מעבר לתצרוכתם האישית, אותה אגרו לעצמם באוצרותיהם הפרטיים, כשמטרתם כפולה:

א. כ'פני הארץ' לא רצו להיות 'נוזקים' למחסני 'משרד הרווחה' של יוסף, כאשר הם אישית יכולים להתכלכל עם משפחתם, מהתבואה שאגרו.

⁸ ולהעיר שגם רש"י רומז לזה באמרו: 'וכן 'וחמושים' [שמות יג, יח.] ושם מפרש ד"א מחומשים – אחד מחמישה...

ב. הכינו לעצמם מצבורים אדירים של תבואה, למטרות ספסרות, כדי שיוכלו להתעשר בשנות הרעב, ממכירת סחורתם לעניי עירם וגם לנוודים שיבואו ממדינות הסביבה

אלא שעם התחלת הרעב, נתקלו בתופעה פלאית, התבואה שאגרו העשירים לתצרוכתם הפרטית נותרה בעינה, אבל היתרה⁹ אותה הכינו לשם ספסרות והתעשרות על חשבון ההמונים, הרקיבה! ולא היה להם במה לסחור...

נמצא שלא היה להמון העם מהיכן לקנות לחם! [אף ש'בכל ארץ מצרים היה לחם' – עם כל זאת – 'ותרעב... ויצעק העם אל פרעה ללחם'] כי יוסף עדיין לא פתח את אוצרות המדינה, כל זמן שישנה תבואה בשוק החפשי הפרטי... האוכלוסיה העשירה, חשדה ביוסף שהוא זה שקילל את תבואתם [בכח ניסיון] שתרקיב... והראיה, שהרי תבואתו של יוסף לא הרקיבה!

ועל כך באו להתלונן אל פרעה, שהוא חרג מסמכותו, לטענתם תפקידו הוא רק לדאוג לשריין תבואה להמונים, אבל אין לו זכות להטיל מארה בתבואת העשירים, כדי לחסל את השוק הפרטי!

האפשרות שיוסף הציע להם

יוסף הסביר להם שכל הברכה של שנות השובע, אותה הראו לו משמים דרך פתרון חלום פרעה, באה מאת האלקים בעצמו [כפי שהיה מפורסם אצלם] שהועיד את יוסף לתפקיד שכל כלכלת מצרים כולה, תושפע על ידו ותרוכז תחת איש האלקים, כל זאת בזכות היותו 'מהול'¹⁰ ובן בריתו של הקב"ה.

על כן, עליהם לבחור:

אם מה שחשוב להם זה להיות בעצמם 'משפיעי-מזון', זה יתכן רק באם יסכימו מרצונם הם למול עצמם¹¹, כי בזה יבטאו את היותם טפלים ליוסף ובאים עמו בבריתו,

⁹ כדמשמע מלשון רש"י: 'אמרו לו [לפרעה]: אספנו הרבה והרקיבה' – כלומר, מה שאגרנו הרבה מעבר לתצרוכתנו, הוא שהרקיב.

¹⁰ כמרומו בפסוק: "הא לכם זרע וזרעתם את האדמה" – שהשפעת המזון למצריים, כמוה כהשפעת ה'זרע' מן המילה. והבן.

¹¹ ואם תאמר: הלא ב"נ אסור לא לשפוך דם עצמו? – כאן נשתמש ברעיון של הרבי בשיחתו, שבאם יסכימו להיות כ'עבדים' מקנת כספו של יוסף ולהשפיע תבואה בשליחותו ומטעמו, וממילא חל על יוסף החיוב למולם, כדין 'עבדיו'! אזי אינם עוברים שום איסור בהימולם.

אזי התבואה שהם ימכרו, תיחשב כתבואת יוסף ותשרה בה הברכה, שלא תירקב, כאילו הם מוכרים בשליחותו של יוסף ותחת פיקודו הוא.

ברם, גם אם מחיר 'הסרת הערלה' כבד מידי עבורם, עדיין יוכלו לקבל אוכל ככל המון העם, כי אוצרות יוסף עומדים לרשותם לכלכלם, ללא שום תנאי – גם אם לא ימולו!

אך כל נסיון של העשירים להשפיע עצמאית לחם להמונים, לא יצלח כי יירקב! הם כמובן, לא קבלו את עצתו ואמנם הסחורה שהוציאו לשוק השחור, נרקבה..

מה היתה המלצת-פרעה?

פרעה לא המליץ להם ללכת למול, שהרי גם הוא עצמו בודאי לא מל... אלא רק אמר להם: בין כך ובין כך – "לכו אל יוסף אשר יאמר לכם תעשו".

- אם תחליטו למול, כעצת יוסף, אז תצילו לפחות את המאגרים העודפים, שטרם הוצאתם למכירה, שעדיין לא נרקבו, כך שתוכלו למכרם בשוק תחת שליחות יוסף, כאמור.

- ואם תחליטו שאינכם מעוניינים למול, כפי שהיה צפוי, תתכוננו שיוסף עלול להפקיע למען ההמונים הרעבים את 'מאגריכם' [שעדיין לא נרקבו], אי לכך אל תנסו להתנגד לפקודותיו, כי שמא יגזור עלינו [שגם כל המאגרים שאגרנו ירקבו גם הם ואז ממילא] ונמות' ¹²

סיכומו של דבר: אינכם חייבים לקבל את ההצעה של ה'מילה', אבל בכל מקרה "לכו אל יוסף כל אשר יאמר לכם תעשו"

ואכן יוסף הפקיע את מאגרי העשירים [שמעבר לתצרוכתם האישית] כמ"ש:

(נו) וְהָרַעַב הָיָה עַל כָּל פְּנֵי הָאָרֶץ וַיִּפְתַּח יוֹסֵף אֶת כָּל אֲשֶׁר בָּהֶם וַיִּשְׁבֶּר לְמִצְרַיִם וַיַּחֲזֶק הָרַעַב בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם:

במי 'בהם'? באוצרותיו של יוסף?

¹² תדע, שהרי לא אמר פרעה: 'שמא יגזור עלינו שנמות', מדוע מגיע להם 'מיתה'!?

הלא אינם מוזכרים לעיל! אלא המוזכרים לעיל בפסוק הם "פני הארץ" [העשירים] – שאחר שסחורתם שהוציאו כבר ומכרו להמונים, 'נרקבה' – הורה יוסף לפתוח את אשר בהם, את מה שנותר במאגריהם של העשירים "וישבור [ממחסניהם של הספסרים העשירים] למצרים.

נמצא שמה שרש"י אומר: 'שהיה יוסף אומר¹³ להם שימולוי אין זה ממשמעות התיבות "כל אשר יאמר לכם תעשו", אלא סיפור רקע, שלאחר שהציע להם יוסף עצה טובה, המליץ להם פרעה, שעתה אין להם ברירה ובכל אופן ש"יאמר לכם תעשו"...

התועלת בהצעת ה'מילה':

כוונתו לא היתה אלא להטיל עליהם משימה שמראש ידע שלא יעמדו בה, כדי שיבינו שרק איש אלקים 'מהול' יכול להיות המשביר בר לכל הארץ, כל השאר חייבים להיות 'נוקמים' לכלכלתם ממנו בלבד,

כי הכוונה האלוקית היתה¹⁴ שכל 'ניצוצות מצרים' יוכפפו וירוכזו אל יוסף, דבר שיכניע את קליפת מצרים, לקראת ירידת יעקב ובניו, להחליש כח השפעתם על ישראל.

•

נמצא שבאמת מעולם לא מלו המצרים את עצמם – כהמלצת יוסף, על אף שהפסידו תבואתם הפרטית, כי היה זה מחיר כבד מידי עבורם, על כן נאלצו, גם העשירים שאגרו תבואה פרטית, להזדקק לחסדיו של יוסף ולהיכנע לעובדה שהוא "המשביר בר לכל מצרים"

ומאחר שמעולם לא היה במצרים 'מבצע מילה' המוני, על כן לא הזכירה התורה מאומה מזה! ממילא מובן מדוע כ'שהראה להם שהוא מהול' היה זה עבורם סימן מובהק שהוא יוסף אחיהם!

¹³ [שלא כבמדרש רבה בראשית פרשה צ פסקה ו:] ותרעב כל ארץ מצרים וגו' אשר יאמר לכם תעשו ר' אבא בר כהנא אמר כפאן למול ר' שמואל בר נחמן אמר חייטנו אין כתיב כאן אלא החייטנו נתת לנו חיים בעוה"ז וחיים בעוה"ב. "והרעב היה וגו' ויפתח יוסף את כל אשר בהם" את המאשרין שבהם:] היינו אותם שמלו עצמם

¹⁴ ראה סה"מ תרל"א ע' קיט, סה"מ תרנ"ד ס"ע קד. לקו"ש ח"ג ע' 824.